

Γραμματεία Ύστερης Αρχαιότητας

Μάθημα 1^ο: Γνωριμία με το ιστορικό πλαίσιο

Διδάσκων: Μάριος Βάλβης-Γερογιάννης, Δρ. Φιλολογίας
(Πανεπιστήμιο Πατρών, Τμήμα Φιλολογίας,
μάθημα επιλογής Ζ' εξαμήνου)

Ρώμη

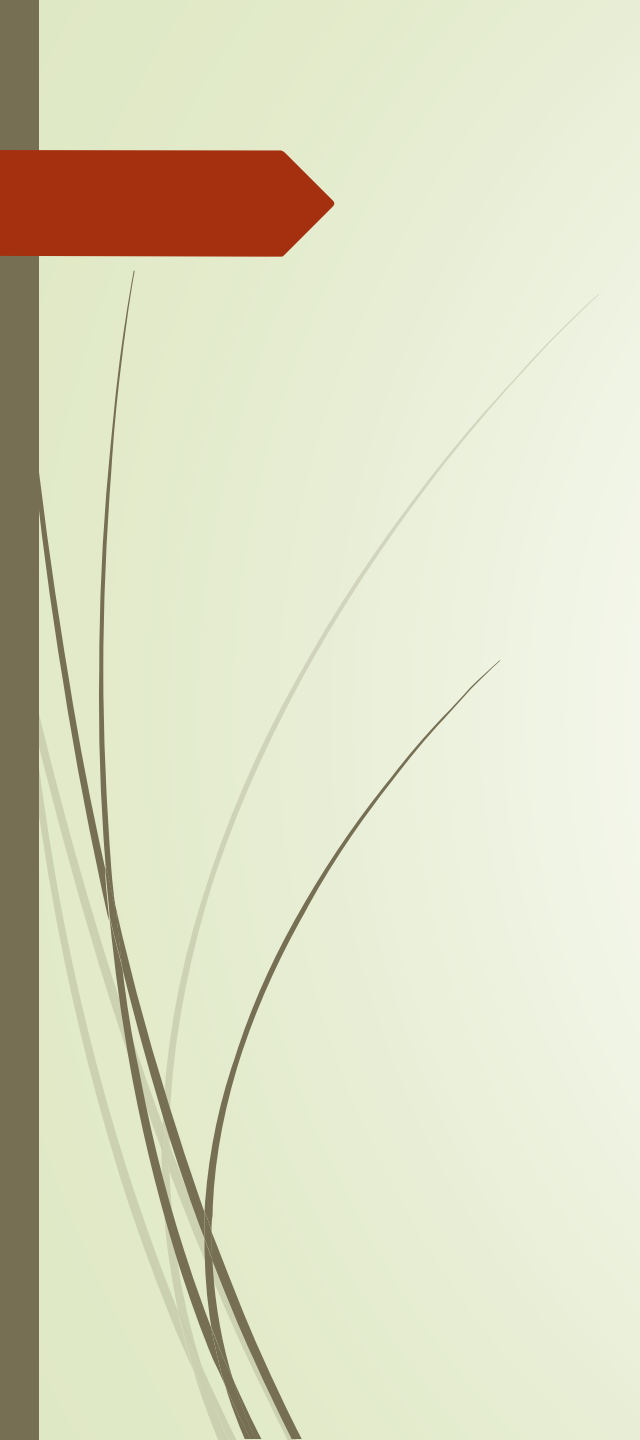
- Περίοδος της βασιλείας (± 625 - ± 500 π.Χ.: ή κατά την παραδοσιακή χρονολόγηση: 753-509 π.Χ.)
- Δημοκρατικοί χρόνοι (± 500 -27 π.Χ.)
- Αυτοκρατορικοί χρόνοι (27 π.Χ.-476 μ.Χ.)
  - Αύγουστος: 27 π.Χ.-14 μ.Χ.
  - Ιουλιοκλαυδιανή δυναστεία και δυναστεία των Φλαβίων: 14-96 μ.Χ.
  - «Θετοί αυτοκράτορες» και Σεβήροι: 96-192 μ.Χ.
  - Σεβήροι και στρατιωτικοί αυτοκράτορες: 192-285 μ.Χ.
  - Ύστερη Αρχαιότητα
- ❖ Όλες οι μετέπειτα αυτοκρατορίες βάσισαν το πολιτειακό τους μοντέλο στο ρωμαϊκό πρότυπο: πβ. τους όρους: «σύγκλητος» (senatus), «άρχοντες» (magistratus), «υπατεία» (consulatus)

Ζητήματα περιοδολόγησης της Ύστερης Αρχαιότητας

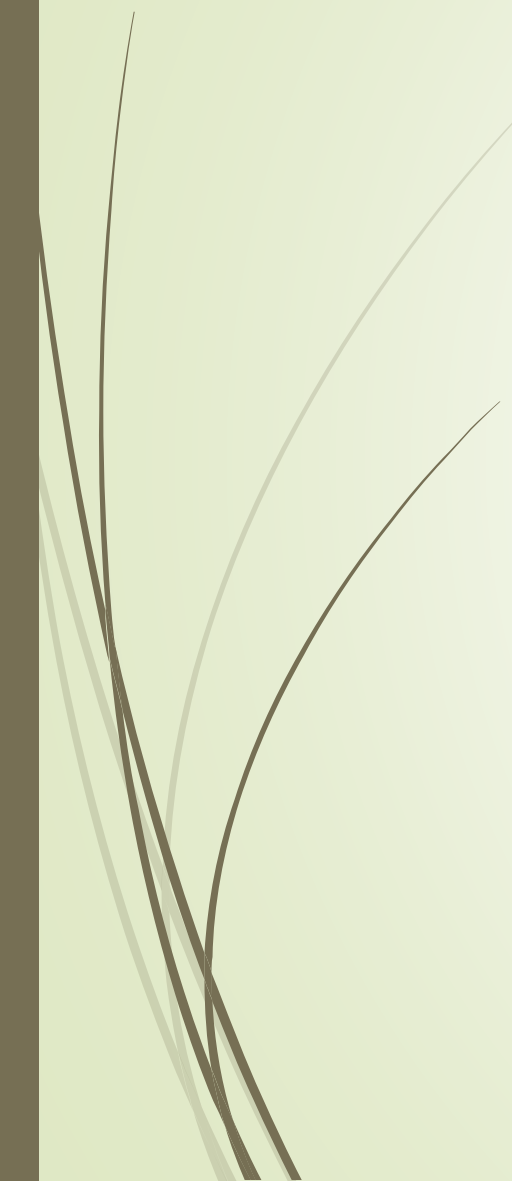
- ▶ Ο χωρισμός της Ιστορίας σε περιόδους είναι προϊόν ανθρώπινης σύμβασης. Ουδέποτε κατά τον ιστορικό χρόνο τα γεγονότα και οι εξελίξεις δεν «συγχρονίζονται» πλήρως, αντιθέτως δρουν και συνυπάρχουν εντός του πολλές διαφορετικές συνιστώσες και δυνάμεις
- ▶ Η ίδια η έκφραση *Ύστερη Αρχαιότητα* περιγράφει ένα «τέλος», δεν είναι σαφές όμως «ποιού πράγματος» το τέλος· σύμφωνα με ορισμένους μελετητές, ο όρος είναι «ασαφής» και «ελλειπτικός»
- ▶ Ενώ αρχικά ο όρος περιέγραφε κυρίως τους αιώνες της «παρακμής» της Ρώμης (4^{ος}-5^{ος}), σταδιακά άρχισε να επεκτείνεται τόσο προς τους Αυτοκρατορικούς χρόνους όσο και προς τον πρώιμο Μεσαίωνα, με αποτέλεσμα κάποιοι μελετητές να έχουν φθάσει στο σημείο να περιοδολογούν την εποχή από τον 2^ο μ.Χ. αι. μέχρι τον 10^ο αι.
- ▶ Μεταξύ της «παλαιάς» ή «συντηρητικής» και της «μεταμοντέρνας» σχολής σημειώνεται συχνά διάσταση απόψεων και ερμηνειών
- ▶ Υιοθετώντας ένα σχήμα βολικό για τη μελέτη της ελληνόφωνης γραμματείας της περιόδου, θα επικεντρωθούμε στο χρονικό εύρος από τον 2^ο/3^ο μ.Χ. αι. μέχρι τον 6^ο αι., περίπου στα χρόνια του Ιουστινιανού (βασ. 527-565).

Μια πρώτη γνωριμία

- ▶ «Για την κοσμογονική αυτή φάση της αρχαιότητας, στην οποία τα πάντα συμφύρονταν, ενώ οι βασικές διαχωριστικές γραμμές παρέμεναν ευδιάκριτες, αρμόζει η ιδιαίτερη ονομασία “ύστερη αρχαιότητα”.» (Κυρτάτας 2003: 207)
- ▶ Η Ύστερη Αρχαιότητα ξεκίνησε να μελετάται ως αυτόνομη περίοδος μόλις τον 20^ο αι. Έκτοτε, ο σχετικός ερευνητικός κλάδος αναπτύσσεται με ραγδαίους ρυθμούς
- ▶ Ο όρος *Spätantike* οφείλεται στον αυστριακό ιστορικό της τέχνης, Alois Riegl (1901)
- ▶ Αποτελεί μείζον ερευνητικό πρόβλημα κατά πόσο η εποχή συνιστά συνεκτική έννοια ή είναι απλώς ένας «υποδοχέας ετερόκλητων στοιχείων»
- ▶ Πρόκειται για μια εποχή νέων μορφών, για μεταβατική ιστορική περίοδο που οδηγεί στον Μεσαίωνα· συχνά επισημαίνεται ο «μοντέρνος» χαρακτήρας της (οι αναλογίες με τη σύγχρονη εποχή, όμως, θα μπορούσαν να έχουν τόσο θετική όσο και αρνητική απόχρωση)

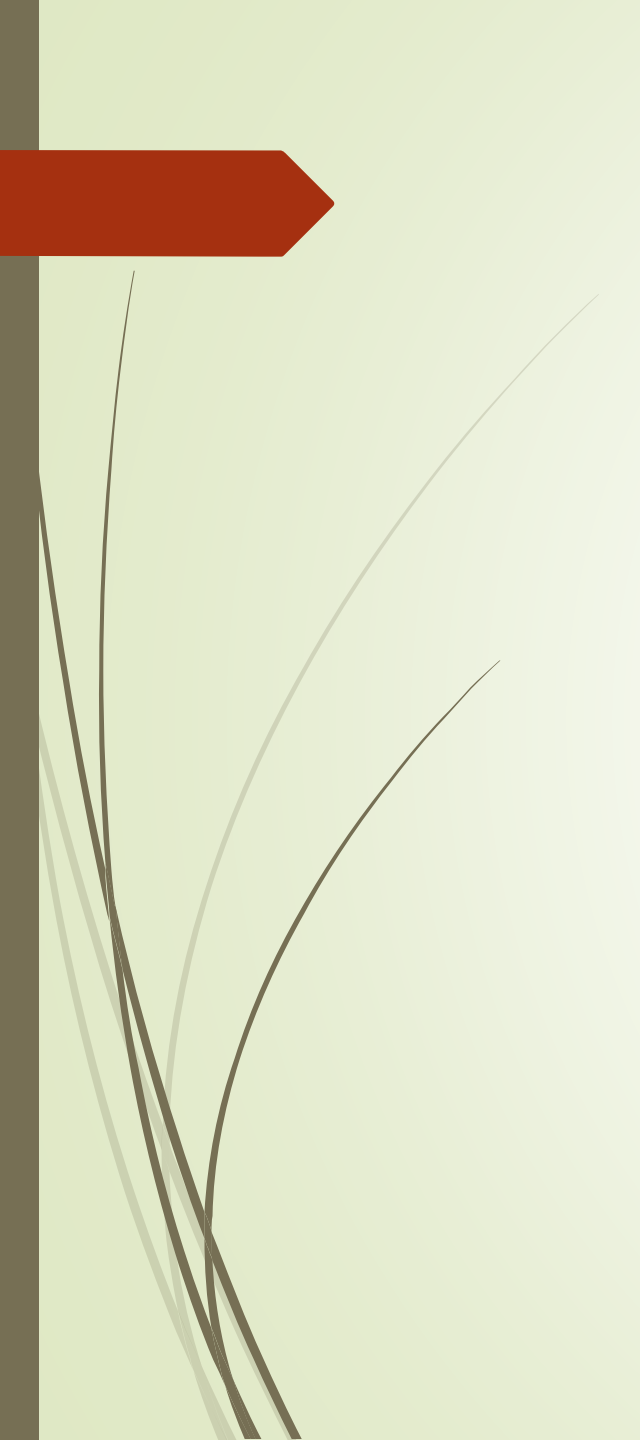
-
- Η κληρονομιά της είναι επιβλητική (σκεφτείτε π.χ. τον Πλωτίνο, τον ιερό Αυγουστίνο, τον Απτίλα, το ρωμαϊκό δίκαιο κ.ο.κ.). Ουκ ολίγες φορές η έρευνα εστιάζει στην πλούσια πολιτισμική παραγωγή της περιόδου (τέχνη, αρχιτεκτονική, θεολογία, φιλοσοφία κ.ά.). Μέγιστη σημασία αποδίδεται στην πολιτισμική ιστορία των ανατολικών περιοχών της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας
  - Peter Brown: Ιρλανδός ιστορικός που έχει δημοσιεύσει μεγάλο αριθμό ιδιαίτερα επιδραστικών μελετών για τη θρησκευτική και κοινωνική ιστορία της Ύστερης Αρχαιότητας· θεωρείται δικαίως ο «πατέρας» της μεταμοντέρνας σχολής
  - «Οι ραγδαίες θρησκευτικές και πολιτισμικές αλλαγές της ύστερης αρχαιότητας δεν συντελέστηκαν σε έναν κόσμο που ζούσε υπό τη σκιά μιας επερχόμενης καταστροφής. Ίσα ίσα, πρέπει να ιδωθούν με φόντο μια πλούσια και εντυπωσιακά ανθεκτική κοινωνία, που είχε βρει μια ισορροπία και είχε διαμορφώσει δομές σημαντικά διαφοροποιημένες από αυτές της κλασικής ρωμαϊκής περιόδου.» (Brown 1998: 39)

-
-
- Συχνά επιλέγει τη μη συγκρουσιακή προσέγγιση της Ιστορίας (εγκαταλείπει τα δίπολα, προς χάριν της ιδέας της «συνέχειας»). Η «εποχή φιλοδοξίας» που εισηγείται αντίκειται στην «εποχή αγωνίας», για την οποία μίλησε ο επίσης ιρλανδός κλασικιστής Eric Dodds (εστιάζοντας πρωτίστως στη θεολογία και τη φιλοσοφία του 3^{ου} μ.Χ. αι.). Ο Brown αποφεύγει να θέτει πρόσημα στο ιστορικό υλικό που συγκεντρώνει: οι ιστορικές εξελίξεις δεν είναι «καλύτερες» ή «χειρότερες», είναι απλώς «διαφορετικές»: τα ιστορικά δεδομένα μετεξελίσσονται και μεταμορφώνονται
  - Ο ίδιος έχει περιγράψει την Ύστερη Αρχαιότητα ως εποχή πλουραλισμού, μελετώντας φαινόμενα εθνικής και πολιτισμικής ώσμωσης και αποδεχόμενος με χαρά να συμπεριλαμβάνει τον Άλλο στην ιστοριογραφία του. Η μεταμοντέρνα σχολή τάσσεται αναφανδόν υπέρ της ιστορικής συνέχειας, σχεδόν αδιαφορώντας να μελετήσει την «πτώση» της Ρώμης
  - Για το γεγονός ότι η εποχή γνωρίζει αυξητικές τάσεις στη σύγχρονη ιστορική πραγμάτευση, καταλαμβάνοντας αιώνες από τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορική περίοδο και τον πρώιμο Μεσαίωνα (συμπερικλείοντας το Ισλάμ, τους Φράγκους, τη Βρετανία κ.ο.κ.), πιθανώς ευθύνεται η επικράτηση της κοινωνικο-πολιτισμικής εις βάρος της θεσμικής και οικονομικής ανάλυσης

3^{ος} μ.Χ. αι.: περίοδος κρίσης και κλυδωνισμών

- ▶ Οι μακροχρόνιες εκστρατείες των Ρωμαίων τελικώς μετατόπισαν το κέντρο βάρους της εξουσίας στον στρατό
- ▶ Η ηγεμονία μεταβάλλεται σε δεσποτεία· η σύγκλητος και άλλα θεσμικά όργανα υποβαθμίζονται, ενώ υπερτονίζεται η αυτοκρατορική εξουσία, η οποία τείνει πλέον προς τη θεοκρατική μοναρχία· ο ανατολικός αυτοκράτορας κατέχει σημαντική θέση και στην Εκκλησία, όμως ο δυτικός αυτοκράτορας είχε να αντιμετωπίσει την αντίσταση που προερχόταν από διάφορους κρατικούς αξιωματούχους (κλήρος, στρατός κ.λπ.)
- ▶ Ασθενέστατη οικονομία: δυσβάστακτη φορολογία, γενικευμένη δυσφορία όλων των κοινωνικών στρωμάτων· την κατάσταση προσπαθεί να διορθώσει ο Διοκλητιανός (στοχεύει στην ενότητα και το γερό νόμισμα)· τα χρηματοοικονομικά του 4^{ου} μ.Χ. αι. βελτιώνονται κάπως, όμως η φορολογία παρέμεινε επιβαρυνμένη

-
- Ο κόσμος συρρέει σε λίγες μεγαλουπόλεις· οι περισσότερες πόλεις φθίνουν και μόνο κατ' όνομα είναι αυτοδιοικούμενες
  - Αλλαγή του θρησκευτικού κλίματος προς μια γενικευμένη μονοδοξία και απολυτότητα (πβ. την περίπτωση του Ελαγαβάλου, ή της συμπερίληψης των μελών της Τετραρχίας στις θεϊκές δυναστείες του Δία και του Ηρακλή – πβ. τους τίτλους “Ιονίι” και “Herculii”)
  - Μεγάλη αστάθεια στις συνοριακές γραμμές· πολλαπλές απειλές (Σασσανίδες Πέρσες, Γερμανοί, Γότθοι), εξ ου και η Ρώμη άρχισε να τειχίζεται το 271/2 μ.Χ.
  - Μείωση της λογοτεχνικής παραγωγής
  - Εκλογή από τον στρατό πολλών στρατιωτικών αυτοκρατόρων (είκοσι δύο αυτοκράτορες σε διάστημα πενήντα ετών· η πλειονότητα είχε βίαιο τέλος)
  - Πβ. την αποτίμηση του Κυρτάτα (2003: 195 και 197): «Αυτό που δίνει την εντύπωση μιας βαθιάς και γενικευμένης κρίσης κατά τη διάρκεια του τρίτου αιώνα είναι η ριζική αναδιοργάνωση των προγενέστερων πρακτικών που εξασφάλιζαν στην κοινωνία τη συνοχή της. Εκεί που οι παλαιότεροι μελετητές έβλεπαν απραξία και δυσπραγία, αυτός [= ο Peter Brown] βλέπει να αναδεικνύονται κοινωνικές δραστηριότητες, που δεν καθίστανται εύκολα ορατές με τα ευρήματα της αρχαιολογικής σκαπάνης. [...] Στο ύψος που κυριάρχησε κατά τη διάρκεια του τρίτου αιώνα, διαπιστώνει περισσότερο στοιχεία φιλοδοξίας και λιγότερο ανασφάλειας ή αγωνίας.»

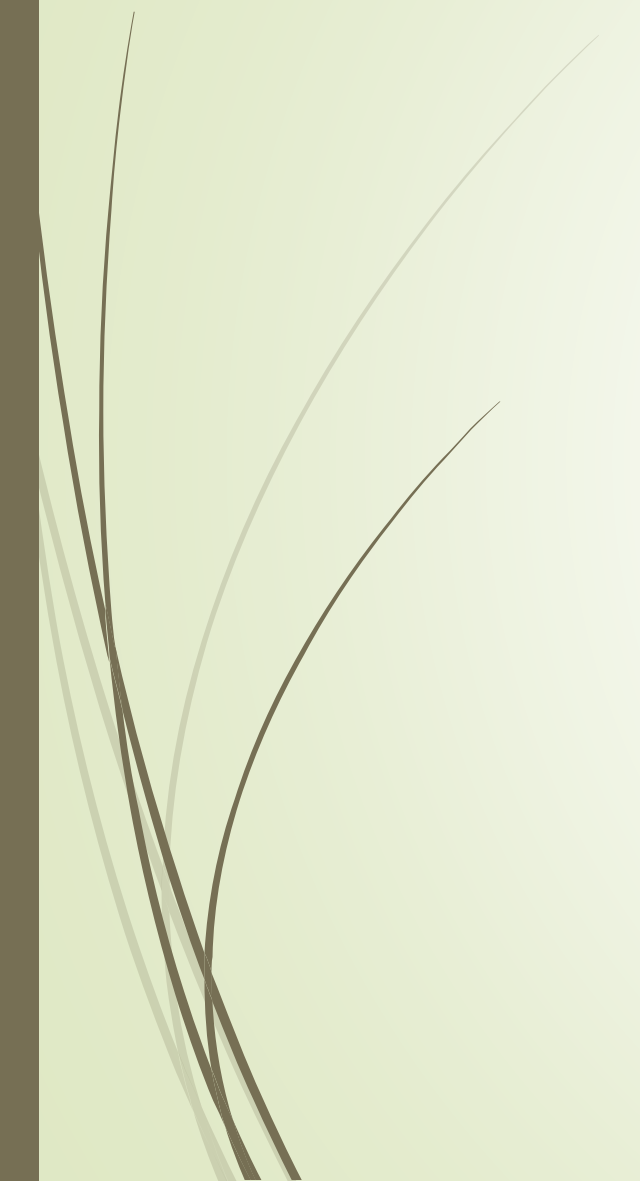
Χρονολόγιο (όλες οι χρονολογίες είναι μ.Χ.)

- ▶ 212: η ιδιότητα του ρωμαίου πολίτη αποδίδεται σε όλους τους κατοίκους της αυτοκρατορίας
- ▶ 224: ίδρυση του νεοπερσικού κράτους των Σασσανιδών
- ▶ 249: επαναφορά μέσω διατάγματος από τον **Δέκιο** της παραδοσιακής λατρείας των θεών· ακολουθεί ο **πρώτος διωγμός** των χριστιανών
- ▶ 257-259: επίθεση του Βαλεριανού εναντίον της εκκλησιαστικής οργάνωσης και ιεραρχίας
- ▶ 260: ο Βαλεριανός ηττάται κατά κράτος στην Έδεσσα (της Μεσοποταμίας) από τους Σασσανίδες Πέρσες
- ▶ 262: εισβολή των Γότθων στην Ελλάδα
- ▶ 20-11-284: ο Διοκλητιανός αναγορεύεται Αύγουστος
- ▶ 293: τίθεται σε εφαρμογή από τον Διοκλητιανό το σύστημα της **Τετραρχίας** (δύο συναύγουστοι και ισάριθμοι συγκαίσαρες)
- ▶ 23-02-303: ο τελευταίος **μεγάλος διωγμός** των χριστιανών από τον **Διοκλητιανό** (τερματίζεται από τον Γαλέριο στις 30-04-311· ο ίδιος αναγνωρίζει τον χριστιανισμό ως επίσημη θρησκεία)
- ▶ 25-07-306: θάνατος του Κωνσταντίου Χλωρού· το διοικητικό σύστημα της Τετραρχίας πνέει τα λοίσθια
- ▶ 312: διεξάγεται η Μάχη της Μουλβίας ή Μιλβίας Γέφυρας, όπου ο Κωνσταντίνος νικά τον Μαξέντιο (διήγηση περί της υπερβατικής οπτασίας) και γίνεται μονοκράτορας της Δύσης
- ▶ 313: εκδίδεται το λεγόμενο Διάταγμα των Μεδιολάνων (από τους Κωνσταντίνο και Λικίνιο, τον αύγουστο της Ανατολής)

- 324: ο Κωνσταντίνος, νικώντας τον Λικίνιο δύο φορές, καθίσταται μονοκράτορας· θεμελίωση (ανοικοδόμηση) της Κωνσταντινούπολης στην τοποθεσία του Βυζαντίου, παλαιάς αποικίας των Μεγαρέων
- 325: Α' Οικουμενική Σύνοδος στη Νίκαια της Βιθυνίας
- 11-05-330: εγκαίνια της νέας πρωτεύουσας (Νέας Ρώμης)
- 22-05-337: θάνατος του Κωνσταντίνου, ενώ είχε εκστρατεύσει κατά των Περσών
- 09-09-337: οι τρεις γιοι του αναγορεύονται Αύγουστοι
- 380: οι γότθοι Τερβίγγοι συντρίβουν τους Ρωμαίους στην Αδριανόπολη
- 382: ο Θεοδόσιος Α' τούς παραχωρεί εδάφη (στη Μοισία) για να εγκατασταθούν σε καθεστώς «ημιαυτονομίας»
- 392: απαγόρευση της ειδωλολατρίας από τον **Θεοδόσιο Α'**
- 395: διαίρεση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας στο ανατολικό και δυτικό τμήμα
- 24-08-410: κατάληψη της Ρώμης από τον Αλάριχο και τους Βησιγότθους του (Τερβίγγοι μαζί με άλλα φύλα)
- 455: η Ρώμη λεηλατείται από τους Βανδάλους
- 04-09-476: η Ρώμη υποτάσσεται στον Οδόακρο, αρχηγό των γερμανών foederati, ο οποίος εγκαθίδρυσε στην Ιταλία το δικό του κράτος· το δυτικό τμήμα παύει να έχει τον δικό του αυτοκράτορα
- 484-519: Σχίσμα του Ακακίου
- 529: απαγορεύεται με διάταγμα του Ιουστινιανού η διδασκαλία της φιλοσοφίας στην Αθήνα· περί το 532, ο **Δαμάσκιος**, ο τελευταίος διάδοχος της νεοπλατωνικής σχολής των Αθηνών, αυτοεξορίζεται μαζί με άλλους νεοπλατωνικούς στην αυλή του σασσανίδη βασιλιά Χοσρόη Α'

Θρησκεία

- Το θρησκευτικό στοιχείο ηγεμονεύει σε όλες τις εκφάνσεις (δημόσιες και ιδιωτικές) του βίου κατά την Ύστερη Αρχαιότητα· ανάγεται, αδιαμφισβήτητα, στο κατ' εξοχήν κυρίαρχο πολιτισμικό στοιχείο. Οι παλαιότερες πολιτισμικές υποδομές (βιβλιοθήκες, θέατρα, ωδεία, βουλευτήρια κ.λπ.) κατηγορούνται ως αποπροσανατολιστικές ή και δαιμονικές
- Ο άνθρωπος της εποχής (είτε εθνικός/παγανιστής είτε χριστιανός) επιζητεί τη σωτηρία του διά μέσου της σχέσης με τον Θεό που προσπαθεί να οικοδομήσει μέσω της ευσέβειάς του. Ο χώρος της θρησκείας κατακλύζεται από μια πληθώρα αντιθετικών διπόλων (ελληνισμός-χριστιανισμός, φως-σκότος, ιερός-βέβηλος, ένυλος-άυλος, υπερβατικότητα-ενδοκοσμικότητα, σώμα-πνεύμα, ζωή-θάνατος κ.λπ.) που δείχνουν στον πιστό τον ορθό δρόμο προς τη σωτηρία

-
-
- Ο χριστιανισμός αποτελεί την κατ' εξοχήν μονοθεϊστική θρησκεία της Ύστερης Αρχαιότητας. Ωστόσο, οι μονοθεϊστικές τάσεις ολοένα εξαπλώνονταν και στις ειδωλολατρικές θρησκείες, με αποτέλεσμα η εποχή να ταυτισθεί τελικά με την επικράτηση του μονοθεϊσμού
  - Η θεολογία είναι η νέα δύναμη που εμπνέει άτομα και κοινωνίες ολόκληρες
  - Κατά την ιστορικό Πολύμνια Αθανασιάδη, ο ανθρωποκεντρισμός των προηγούμενων αιώνων δίνει τη θέση του στο θεοκεντρικό σύμπαν:

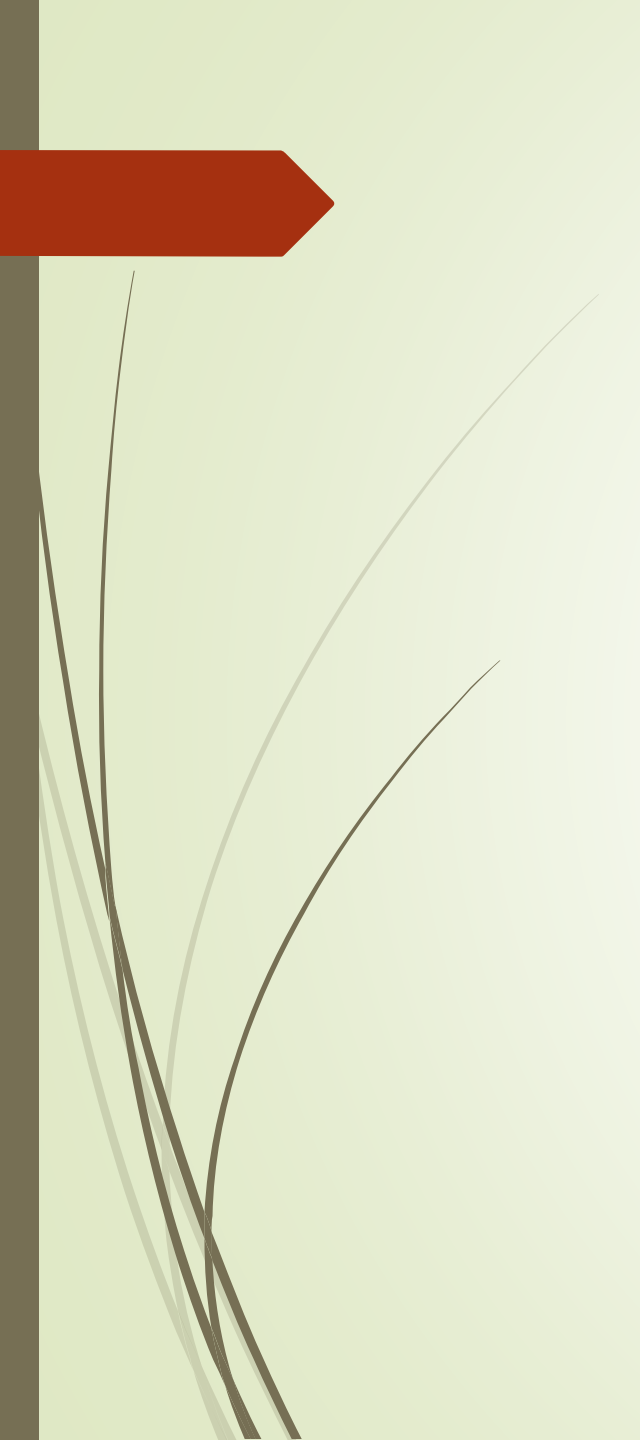
Βρισκόμαστε αντιμέτωποι με μια εξαιρετικά πολύπλοκη όσο κι αντιφατική διαδικασία μεταμόρφωσης μιας ανθρωποκρατίας σε θεοκρατία: αυτό το άτακτο και συγκεκριμένο, γεμάτο παλινδρομήσεις μεσοδιάστημα ανάμεσα σε διαμετρικά αντίθετους τρόπους πρόσληψης του κόσμου και του εαυτού είναι ακριβώς η «Ύστερη Αρχαιότητα» [...] (Αθανασιάδη 2020: 112)

Κωνσταντίνος Α΄ (273/4-337 μ.Χ.)

- Γεννήθηκε στη Ναϊσσό (Νις της Σερβίας). Υπήρξε δίγλωσσος (λατινικά-ελληνικά· σημειωτέον ότι οι ορθόδοξοι πατέρες έκαναν εκτεταμένη χρήση των ελληνικών)
- Σώζεται ο Βίος του από τον Ευσέβιο
- Αποκατέστησε τους χριστιανούς ως ισότιμους ρωμαίους πολίτες, εντούτοις δεν καθιέρωσε τον χριστιανισμό ως επίσημη κρατική θρησκεία
- Δεν εξαπέλυσε διωγμούς εναντίον των εθνικών, ούτε κατέστειλε την πατρώα λατρεία. Στη 2^η επιστολή του, ψέγει τον Διοκλητιανό για τη διωκτική πολιτική που είχε ακολουθήσει
- Τάχθηκε κατά του προσηλυτισμού, υποστηρίζοντας την ελεύθερη επιλογή της θρησκείας από τους πιστούς (επιθυμούσε προσωπικά την τελική επικράτηση του χριστιανισμού, αλλά όχι με τη βία)
- Καθιερώνει τη σημερινή «Κυριακή» ως «ημέρα του ήλιου»

-
- Κατήργησε την Τετταρχία και καθιέρωσε τη μοναρχία [Τετταρχία: στο κάθε Τμήμα υπήρχε ο αντίστοιχος Αύγουστος και Καίσαρας (επικουρικός ο ρόλος του)]
  - Στροφή στην Ανατολή είχε κάνει ήδη ο Διοκλητιανός, τον ακολούθησε ο Κωνσταντίνος
  - Νέα τάξη πραγμάτων – Μακρόπνοος σχεδιασμός
  - Πλούσια δημοσιονομική, κοινωνική, νομοθετική πολιτική
  - Προσπάθησε να κατευνάσει τη γενική αναταραχή
  - 8-11-324: Θεμελιώνεται η Κωνσταντινούπολη (χριστιανική πρωτεύουσα, ωστόσο, ήταν η Ιερουσαλήμ)· την κοσμεί με αγάλματα που μεταφέρθηκαν από όλο τον κόσμο· το χριστιανικό παντρεύεται με το εθνικό

Αίτια επικράτησης του Χριστιανισμού (Ράγκος 2003: 72-5 και 124-32)

- ▶ **Ο ασυμβίβαστος μονοθεϊσμός του ιουδαιοχριστιανισμού:** ο χριστιανισμός, λόγω της συγγένειάς του με τον απολύτως μονοθεϊστικό ιουδαϊσμό, μπορούσε να ανταποκριθεί επαρκέστατα στο ευρύτερο κάλεσμα της εποχής για κυριαρχικές και ολοκληρωτικές μορφές θεότητας
- ▶ **Η καθολική απήχηση του χριστιανικού μηνύματος:** η νέα θρησκεία απευθυνόταν αδιακρίτως σε όλα τα φύλα και σε όλες τις κοινωνικές τάξεις, συνεπώς διέθετε εγγενώς τη δυνατότητα να επικρατήσει σε οικουμενικό επίπεδο
- ▶ **Η ιστορικότητα του Πάσχοντος Θεού του χριστιανισμού:** ενώ οι θεοί των άλλων ανατολικών λατρειών χάνονταν στη μυθική εποχή, ο ιστορικός βίος του Χριστού ήταν ακόμη νωπός στη μνήμη των πρώτων αποστόλων της Εκκλησίας· επίσης η πεποίθηση των πρώτων πιστών για την ταχεία έλευση της Δευτέρας Παρουσίας του Μεσσία είχε δημιουργήσει άμεσες προσδοκίες και συνέβαλε καθοριστικά στη διάδοση της νέας θρησκείας
- ▶ **Η ασυμβατότητα του χριστιανισμού με τις άλλες θρησκείες ως κριτήριο αληθινής πληρότητάς του:** λόγω της ολοκληρωτικής απουσίας ανεκτικότητας που έδειχναν οι χριστιανοί απέναντι στις υπόλοιπες θρησκείες (ομοίως και οι Ιουδαίοι, με την «αποφασιστική στεγανότητά τους»), η δική τους θρησκεία θεωρήθηκε ότι βρισκόταν πλησιέστερα στη θεολογική, εσχατολογική, σωτηριολογική αλήθεια

Περισσότερα
αίτια
(πολιτικά,
κοινωνικά,
πνευματικά-
ψυχολογικά)

- **Η ισχύς της κρατικής εξουσίας:** εκχριστιανισμός της ρωμαϊκής διοίκησης από τον Κωνσταντίνο Α', μετά τη μεταστροφή του τελευταίου στη νέα θρησκεία
- **Το μαχητικό πνεύμα του ανερχόμενου κινήματος:** αγωνιστική, τολμηρή διάθεση απέναντι σε καθετί «ανόσιο» και «ψευδές»
- **Η αναβάθμιση των αστικών κέντρων:** η παυλική διδασκαλία προσαρμόζεται στις δομές της αστικής ζωής, απευθύνεται στα χαμηλά και μεσαία αστικά στρώματα· ο χριστιανισμός μετατρέπεται σε θρησκεία των μεγάλων αστικών κέντρων της αυτοκρατορίας
- **Η δυνατότητα ενοποίησης της αυτοκρατορίας που παρείχε ο ένας Θεός:** η πίστη στον ένα και μοναδικό Θεό επέχει θέση «μοντέλου» και υποδείγματος για την πλήρη υποταγή στον ένα αυτοκράτορα
- **Η προσέλευση των μορφωμένων Ελλήνων:** η χριστιανική θεολογία ωφελήθηκε τα μέγιστα και απέκτησε σημαντικό κύρος από τη γνωριμία των Πατέρων της με τον ελληνικό τρόπο σκέψης. Υιοθέτησε ρητορικούς τρόπους και μέσα πειθούς καθώς επίσης και τα πολύ επεξεργασμένα επιχειρήματα των φιλοσόφων
- **Η επανάκαμψη του αισθητού κόσμου:** η πρωτοχριστιανική αρνητική θεώρηση της αξίας του αισθητηριακού-ένυλου κόσμου σταδιακά μετατράπηκε σε μια επιβεβαίωση του κάλλους και της αρμονίας του, ως δημιουργήματος του Θεού
- **Το μυστήριο της ζωής και η θεόθεν επέμβαση στην ιστορία:** η παντοδυναμία του χριστιανικού Θεού προσέφερε σε όσους μετείχαν στην ελληνική παιδεία αισθήματα σταθερότητας και σιγουριάς για τη θέση του ανθρώπου μέσα στον κόσμο, καθώς επίσης και την υπόσχεση υπερβατικής σωτηρίας και λύτρωσης

Νεοπλατωνισμός

Πλωτίνος (204-269 μ.Χ.)

- Είναι ο δημιουργός του συνόλου φιλοσοφικών δοκιμίων *Ἐννεάδες*, όπου συγκεράζει την πλατωνική με την αριστοτελική σκέψη
- Ερμήνευσε την θεϊκή υπόσταση της πραγματικότητας ως μια σειρά επιπέδων (Εν, Νους, Ψυχή): το Εν είναι η αρχή των πάντων, εντελώς άρρητη και ανεπίδεκτη κατηγορημάτων· ο Νους λειτουργεί όπως το αριστοτελικό πρώτο «κινούν ακίνητο» και συγχρόνως παρέχει την έδρα των πλατωνικών Ιδεών· η Ψυχή (ως κοσμολογική δύναμη) μεταμορφώνει την ασχημάτιστη ύλη στον κόσμο των αισθητών όντων

Πορφύριος (234-±305 μ.Χ.)

- Μαθητής του Πλωτίνου· σε αυτόν οφείλεται η έκδοση των *Ἐννεάδων*
- Εγκαινιάζει τη νεοπλατωνική παράδοση του υπομνηματισμού (έργων του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη)

Ιάμβλιχος (±245-325 μ.Χ.)

- Μαθητής του Πορφύριου
- Ίδρυσε τη δική του σχολή στην Απάμεια της Συρίας
- Υποστήριξε ότι, προκειμένου να επέλθει η ποθητή λύτρωση της ψυχής, απαιτείται η χρήση από τον φιλόσοφο θεουργικών μέσων (μυστικισμός)

Πρόκλος (412-485 μ.Χ.)

- Μαθητής του Συριανού
- Δίδαξε στην αθηναϊκή σχολή

Οικονομία – Μορφές παραγωγής

- Κυριαρχεί ο γεωργικός τομέας. Τον μεγαλύτερο κλήρο διέθεταν οι: αυτοκράτορες, συγκλητικοί, εκκλησιαστικές κοινότητες και μονές. Η ιεραρχία, ως προς την έγγεια ιδιοκτησία, διαμορφώνεται ως εξής:

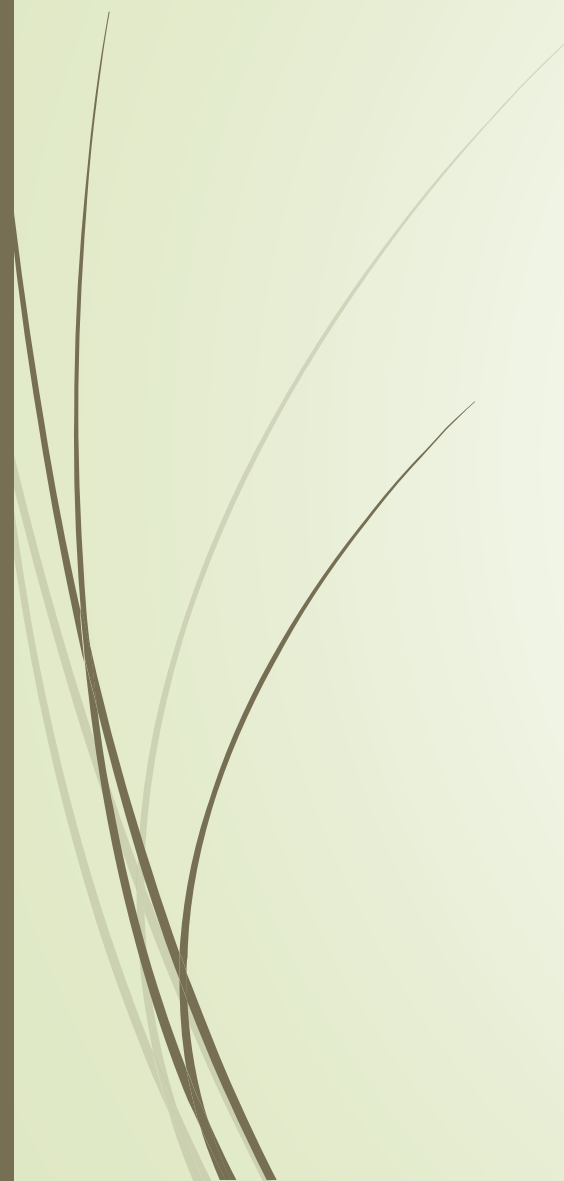

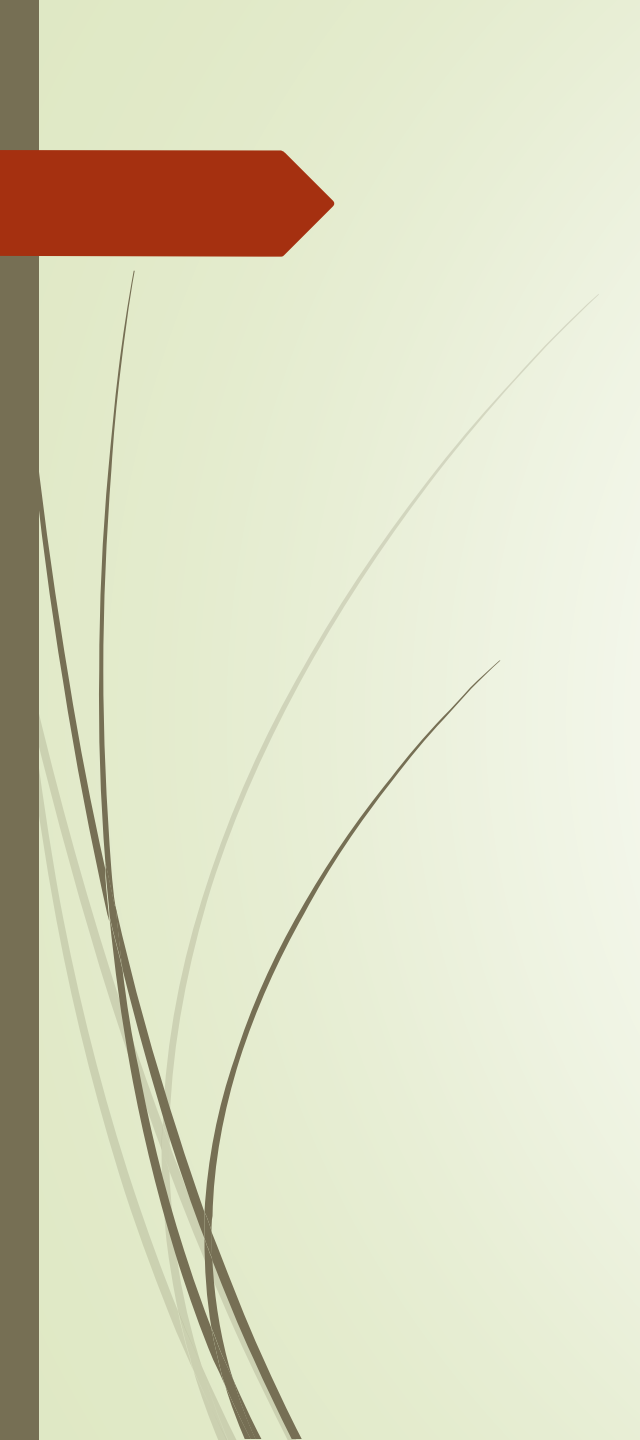
γαιοκτήμονες

μεγαλομισθωτοί

μικρομισθωτοί

δούλοι

-
- Η εξαρτημένη μικρομίσθωση οδηγεί τους μισθωτές να είναι άμεσα εξαρτημένοι από τους μεγαλογαιοκτήμονες· περιορίζονται οι ελευθερίες και τα δικαιώματα των μισθωτών («φεουδαλική» μορφή οικονομίας)
  - Τάση για εξαρτημένη εργασία (π.χ. σε κρατικά εργοστάσια)
  - Collegia: επαγγελματικές ενώσεις/συντεχνίες
  - Μέσω του εμπορίου επιτυγχάνεται η ανταλλαγή αγαθών (αν και κάποιες φορές σημειώνονται μεγάλες ελλείψεις)

Το επίγραμμα στην 'Υστερη Αρχαιότητα

Παλλαδάς ο Αλεξανδρεὺς (εθνικός· 4^{ος}-5^{ος} μ.Χ. αι.)

Π.Α. Χ.72

Σκηνή πᾶς ὁ βίος καὶ παίγνιον· ἢ μάθε παίζειν
τὴν σπουδὴν μεταθείς ἢ φέρε τὰς ὀδύνας.

Χ.79

Νυκτὸς ἀπερχομένης γεννώμεθα ἡμαρ ἐπ' ἡμαρ
τοῦ προτέρου βιότου μηδὲν ἔχοντες ἔτι,
ἀλλοτριωθέντες τῆς ἐχθροσινῆς διαγωγῆς,
τοῦ λοιποῦ δὲ βίου σήμερον ἀρχόμενοι,
μὴ τοίνυν λέγε σαυτὸν ἐτῶν, πρεσβῦτα, περισσῶν·
τῶν γὰρ ἀπελθόντων σήμερον οὐ μετέχεις.

X.90

Ὡ τῆς μεγίστης τοῦ φθόνου πονηρίας·
τὸν εὐτυχῆ μισεῖ τις, ὃν θεὸς φιλεῖ.
Οὕτως ἀνόητοι τῷ φθόνῳ πλανώμεθα,
οὕτως ἐτοίμως μωρία δουλεύομεν.
Ἑλληνές ἐσμεν ἄνδρες ἐσποδωμένοι
νεκρῶν ἔχοντες ἐλπίδας τεθαμμένας·
ἀνεστράφη γὰρ πάντα νῦν τὰ πράγματα.

XI.300

Πολλὰ λαλεῖς, ἄνθρωπε, χαμαὶ δὲ τίθη μετὰ μικρόν.
Σίγα καὶ μελέτα ζῶν ἔτι τὸν θάνατον.

Χριστιανικά επιγράμματα (Βιβλίο Ι της Π.Α.)

Νείλος ο Σχολαστικός (4^{ος}-5^{ος} μ.Χ. αι. [;])

I.33 Εἰς εἰκόνα τοῦ ἀρχαγγέλου

Ὡς θρασὺ μορφῶσαι τὸν ἀσώματον. Ἀλλὰ καὶ εἰκὼν
ἐς νοερὴν ἀνάγει μνήστιν ἐπουρανίων.

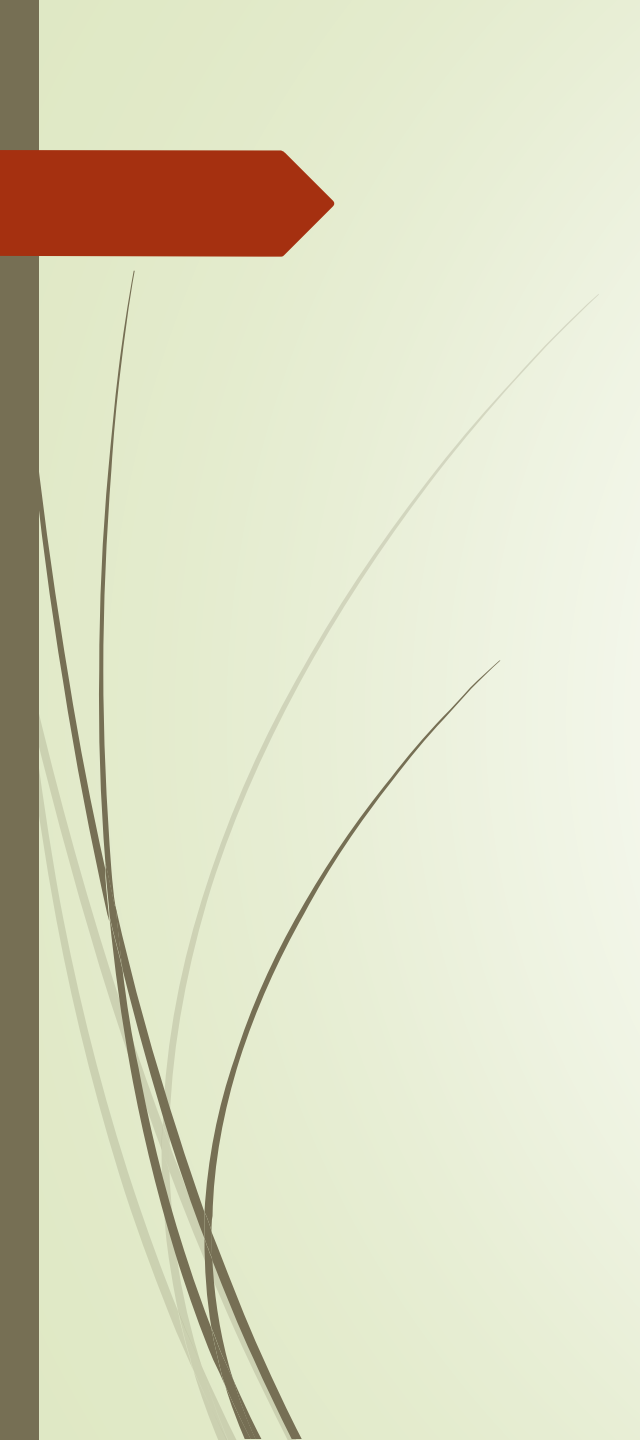
Αγαθίας ο Σχολαστικός (536-582 μ.Χ.)

I.54 Εἰς τὴν σταύρωσιν

Ὡ πάθος, ὦ σταυρός, παθέων ἐλατήριον αἷμα,
πλῦνον ἐμῆς ψυχῆς πᾶσαν ἀτασθαλίην.

I.56 Εἰς τὴν ἀνάστασιν

Χριστὸς ἐὼν Θεὸς εἶλε νέκυς ἐξ ἄδου πάντα·
μοῦνον δὲ βροτολογιὸν ἀκήριον ἔλλιπεν Ἄιδην.

I.79 Εἰς Παῦλον τὸν ἀπόστολον
Παῦλος ἐπεὶ θεῖον σέλας οὐρανοῦ ἔδρακεν ἄντην,
φωτὸς ἀπειρεσίου γαῖαν ἔπλησεν ὅλην.

I.82 Εἰς Ἰωάννην τὸν ἀπόστολον
Οὐρανίης σοφίης θεοτερπὲς δῶμα κιχήσας
εἶπεν Ἰωάννης, ὡς Θεὸς ἦν ὁ λόγος.

Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός (329-390 μ.Χ.)

I.100 Εἰς Νεῖλον μοναχόν
Νεῖλου μὲν ποταμοῖο ῥόος χθόνα οἶδε ποτίζειν,
Νεῖλου δ' αὖ μοναχοῖο λόγος φρένας οἶδεν ἰαίνειν.

I.117 Εἰς τὸν τυφλόν
Ἔβλεψε τυφλὸς ἐκ τόκου μεμυσμένος·
Χριστὸς γὰρ ἦλθεν, ἡ πανόμματος χάρις.

Βιβλιογραφικές παραπομπές

- ▶ Αθανασιάδη, Π. «Υστερη αρχαιότητα: κατασκευή και αποδόμηση του ιστοριογραφικού μοντέλου» (μτφρ. Αι. Κορολή). Στο Δεληγιαννάκης, 75-119.
- ▶ Brown, P. *Ο Κόσμος της Ύστερης Αρχαιότητας 150-750 μ.Χ.* Μτφρ. Ε. Σταμπόγλη. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1998.
- ▶ Δεληγιαννάκης, Γ. Ν., επιμ. *Τι είναι Ύστερη Αρχαιότητα: Συναγωγή μελετών για τον υστερορωμαϊκό κόσμο.* Αθήνα: Ηρόδοτος, 2020.
- ▶ Dodds, E. R. *Εθνικοί και χριστιανοί σε μια εποχή αγωνίας: Όψεις της θρησκευτικής κοινωνίας από τον Μάρκο Αυρήλιο ώς τον Μ. Κωνσταντίνο.* Μτφρ. Κ. Αντύπας. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1995.
- ▶ Κυρτάτας, Δ. Ι. *Κατακτώντας την αρχαιότητα: Ιστοριογραφικές διαδρομές.* 2^η έκδ. Αθήνα: Πόλις, 2003.
- ▶ Ράγκος, Σ. Ι. *Η συνάντηση του ελληνισμού με τον Χριστιανισμό από τον πρώτο έως τον τέταρτο αιώνα.* Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών, 2003.

■ Lugdunum Provincial capital
⚓ Major naval base
— Main road
- - - Gepidae Tribe

- 14. VII CLAUDIA
- 15. VII CLAUDIA
- 16. XIII GEMINA
- 17. I ITALICA
- 18. XI CLAUDIA
- 19. V MACEDONICA
- 20. XV APOLLINARIS
- 21. XII FULMINATA
- 22. XVI FLAVIA FIRMA
- 23. IV SCYTHICA
- 24. III GALLICA
- 25. VI FERRATA
- 26. III CYRENAICA
- 27. X FRETENSIS
- 28. II TRAIANA
- 29. XXII DEIOTARIANA
- 30. III AUGUSTA

...άτος του Μ. Κωνσταντίνου

ΑΦΡΙΚΗ

